

אתר דעת * לימודים * גיליון 16 * תשי"פ * 2019/20 *

להוראת סיפור מכות מצרים

הרב אורי סמט

- א. לפני בוא המכה 3
- ב. בוא המכה עצמה 8
- ג. תוצאות המכה 16
- ד. סיכום 26

מבוא

סיפור מכות מצרים הוא סיפור אחד ארוך הבנוי מחוליות חוליות.¹ במאמר זה ברצוני להציע ללמד אותו בצורה השוואתית רוחבית, דהיינו לא ללמד כל חוליה סיפורית בפני עצמה אחת אחרי השנייה, אלא ללמד את הסיפור בצורה השוואתית כשהמכות עומדות זו לצד זו ומושוות, ולא זו אחרי זו כפי שאירע בפועל. אנסה להוכיח שלמידה בצורה השוואתית תאפשר הבנה מעמיקה של כל מכה דווקא בגלל הצדדים השווים והשונים שיש בינה לבין מכות אחרות.

מעבר לתועלת שיש בלימוד השוואתי מבחינת ההבנה של הסיפורים עצמם, יש בלימוד כזה גם תועלת בהבנת המכלול, שכן את ההשוואות הללו לא מחדש הלומד את הסיפורים; כבר מי שחווה את המכות הללו חווה אותן מן הסתם בצורה השוואתית. כלומר, פרעה ועמו חוו לא רק כל מכה בפני עצמה, אלא חוו את הרצף ויכלו בעצמם לחוש את השווה ואת השונה ממכה למכה. נמצא אפוא שההשוואה אינה רק עניין ספרותי וטקסטואלי, אלא היא חלק מהתרחשות האירועים גופם. לפיכך אין ספק שלימוד השוואתי יוכל לשפוך אור על

¹ על הסוגה הספרותית המיוחדת הזאת ראה אמו"ר ר"א סמט (להלן: אמו"ר), עיונים בפרשות השבוע, סדרה שלישית, א, תל-אביב תשע"ג, עמ' 291.

ההתרחשות עצמה ולאפשר לעמוד על התהליך הארוך, המורכב והרב-שלבי שהביא ליציאת מצרים.

ומעבר לכך, חשוב לציין את התועלת החינוכית. השוואה מדוקדקת מרגילה את התלמיד לחשיבות שיש לייחס לכל פרט ולכל מילה בתורה. הסיפור לא סופר סתם כך, ואם מצאנו פרט מסוים שמצוי בחוליה אחת ולא באחרת, או אפילו ניסוח שונה בין שתי חוליות בסיפור, בוודאי עלינו לחפש את הסיבה לכך.

אנו רגילים להסתכל על כל סיפורי המכות כסיפורי שבלונה, שבכל אחד מהם קיימים מרכיבים זהים, מוטיבים חוזרים, ורק תוכן המכה משתנה. ניתן להביא רשימה של המוטיבים שיש במכות.

א. לפני בוא המכה:

1. הציווי להתרות על המכה
2. תכלית המכה
3. ההתראה בפני פרעה

ב. בוא המכה עצמה:

4. המעשה המביא את המכה
5. בוא המכה על המצרים
6. אי בואה של המכה על בני ישראל
7. המכה נמשכת

ג. תוצאות המכה:

8. תלונת פרעה
9. הסכמת פרעה לשחרר את ישראל
10. תפילת משה להסרת המכה
11. תגובת פרעה להסרת המכה.

אין ספק שמוטיבים אלו חוזרים ומופיעים בסיפור המכות. אולם לא בכל מכה מופיעים כל הרכיבים הללו, וגם כשהם מופיעים הם אינם מופיעים תמיד באותה לשון. נברר באמצעות השוואה אילו רכיבים מצויים באילו מכות. בשיעור בכיתה ראוי להטיל על התלמידים להכין

טבלת השוואה או רשימת השוואה עם פרמטר אחד או יותר שלגביו רוצים לדון, כפי שייעשה להלן. כך ישתתפו התלמידים באופן פעיל בהסתכלות הרוחבית על המכות וייחשפו לצורך לדייק היטב באמור בכל מכה. או אז הם גם יגלו שבניגוד למה שחשבו ולמה שסיפרו להם בגן הילדים, מרכיבים מסוימים שהיו בטוחים שהם משותפים לכל המכות, דווקא נעדרים מחלקן, לפחות על פי הפשט.

את המוטיבים חילקנו על פי סדרם הכרונולוגי לשלוש קבוצות: המוטיבים שלפני בוא המכה, המוטיבים הקשורים בהתרחשות המכה עצמה, והמוטיבים הקשורים בתוצאות המכה.

בדברים שלהלן נערוך השוואות רבות בין המכות ונציע הסברים מדברי חז"ל, הפרשנים, החוקרים ואף משלנו להבדלים הרבים שנמצא בין המכות. מתודת ההשוואה ננקטה כמובן על ידי כל מי שעסק בסיפור בכל הדורות. לא התיימרנו להביא את כל הפרשנים שנימקו כל הבדל, אלא להביא פירוש אחד לפחות שהתמודד עם העניין. בהוראה בכיתה ניתן לבקש מהתלמידים להעלות הצעות חדשות או ללמדם את דברי מי שכבר עסק בעניין, לפי רמת הכיתה והזמן הנתון להוראת הפרקים הללו. גם אין חייבים לעסוק בכל המוטיבים שבהם עסקנו, וניתן לבחור לדוגמה רק כמה מהם.

א. לפני בוא המכה

א.1. הציווי להתרות על המכה

בשלוש מבין עשר המכות לא הייתה התראה: במכות כינים, שחין וחושך.² בשאר המכות ה' שולח את משה ואהרן להתרות בפני פרעה על בוא המכה, כשהוא שם בפיהם את הדברים שיאמרו לו. ברוב המכות התורה אינה מספרת שאכן משה ואהרן באו לפרעה ואמרו לו את מה שנצטוו. זה הרי מובן מאליו. אילו התורה הייתה מספרת זאת, היה הסיפור מתארך שלא לצורך. ברור שאם ה' ציווה אותם להגיד משהו לפרעה, הם עשו כדבר ה' בדיוק. כבר הרמב"ן העמידנו על הכלל האומר שהסיפור המקראי מקצר במקרים כאלה (במדבר טז, ה):

וכבר הראיתיך כי במקומות רבים פעם יאריך בדבור השם אל משה ויקצר בספור משה, ופעם יעשה בהפך. ולפעמים לא יזכיר האחד כלל...³

² על כך הרחבתי במאמרי "גורם ההפחדה במכות מצרים" (בדפוס).

³ החוקרים מכנים את התופעה הזאת: "הדגם האליפטי". לגבי השימוש בדגם זה והחריגות ממנו בסיפורנו ראה ש"א ליונשטם, "על הצעות חדשות לניתוח פרשת המכות", שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום א (תשל"ו), עמ' 185. לסקירה של דברי הרמב"ן בעניין ראה אמו"ר, פרקי אליהו, תל-אביב תש"ע, עמ' 375-376.

את הכלל הזה יישם הרמב"ן בסיפור מכות מצרים, והזכירו מספר פעמים. למשל (ט, יח):

כל אלה דברי ה' אל משה, ובידוע שבא משה ואמר לפרעה את כל דברי ה' אשר שלחו, ולא הוצרך להאריך.

ובכן, האם בכל המכות שהיו בהן התראות מופיע צו ה' למשה ולאהרן, והכתוב מקצר ולא מספר שאכן הדברים נאמרו לפרעה?

סקירת המכות מעלה שני חריגים: מכות ארבה ובכורות.

במכת ארבה ההוראה למשה כתובה בצורה מחולקת: חצי מהתוכן כתוב בדבר ה' למשה וחצי ממנו בדברי משה ואהרן אל פרעה (שמות י', א-ז):⁴

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה בֹּא אֶל פְּרֹעֹה כִּי אֲנִי הִכְבַּדְתִּי אֶת לְבוֹ וְאֶת לֵב עֶבְדִּי לְמַעַן שְׁתִּי אֶתְתִּי אֵלָה בְּקִרְבֹּי. וְלְמַעַן תִּסְפָּר בְּאָזְנִי בְנֵי וְבָנֵי בְנֵיךָ אֶת אֲשֶׁר הִתְעַלְלִיתִי בְּמִצְרַיִם וְאֶת אֶתְתִּי אֲשֶׁר שְׁמַתִּי בָם וַיִּדְעֶתֶם כִּי אֲנִי ה'.

וַיָּבֹא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל פְּרֹעֹה וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי הָעִבְרִים עַד מָתִי מֵאַנְתָּ לַעֲנֹת מִפְּנֵי שְׁלַח עִמִּי וַיַּעֲבֹדְנִי. כִּי אִם מֵאַן אֲתָה לְשַׁלַּח אֶת עַמִּי הַנִּנְי מִבְּיַד מִחַר אַרְבֶּה בְּגִבְלֶךָ. וְכִסָּה אֶת עֵין הָאָרֶץ וְלֹא יוּכַל לִרְאוֹת אֶת הָאָרֶץ וְאָכַל אֶת יֵתֵר הַפְּלִטָה הַנִּשְׁאַרְתָּ לָכֶם מִן הַבָּרָד וְאָכַל אֶת כָּל הָעֵץ הַצֹּמֵחַ לָכֶם מִן הַשָּׂדֶה. וּמִלֹּא בְּתִיךָ וּבְתִי כָל עֶבְדֶיךָ וּבְתִי כָל מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא רָאוּ אֲבֹתֶיךָ וְאֲבֹת אֲבֹתֶיךָ מִיּוֹם הַיּוֹתֵם עַל הָאֲדָמָה עַד הַיּוֹם הַזֶּה וַיִּפֶן וַיֵּצֵא מֵעַם פְּרֹעֹה.

וַיֹּאמְרוּ עֲבָדֵי פְּרֹעֹה אֵלָיו עַד מָתִי יִהְיֶה זֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ שְׁלַח אֶת הָאֲנָשִׁים וַיַּעֲבֹדוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיהֶם הַטָּרִם תִּדְעוּ כִּי אֲבָדָה מִצְרַיִם.

דברי ה' אל משה הם רק פסוקים א-ב, ושם התורה אינה מצטטת את דברי ה' על המכה האמורה לבוא, אף שוודאי הדברים נאמרו למשה. רק בדברי משה ואהרן לפרעה אנו שומעים על המכה עצמה. מדוע חרגה התורה מהנוהג במכות הקודמות והשמיעה לנו את ההתראה בדברי משה לפרעה ולא בדברי ה' למשה?

אין ספק שהדבר כרוך בהתקדמות מיוחדת שיש במכת ארבה: ההתראה גרמה לכך שעבדי פרעה ניסו לשכנע את פרעה להיכנע ולהסכים לדרישת משה. ובאמת לאחר שמשה ואהרן יצאו הם הושבו אל פרעה למשא ומתן, וזאת אף שהמכה טרם באה. אילו התורה הייתה

⁴ מכאן והלאה ציוני פסוקים ללא שם הספר מתייחסים לספר שמות.

מספרת על ההתראה על מכת ארבה רק בדבר ה' למשה, היינו מחמיצים את האפשרות לראות את האפקטיביות של ההתראה הזאת כשנאמרה מול פרעה. לכן היה חשוב לתורה לספר איך משה ואהרן עומדים בפני פרעה ומתרים, ועבדי פרעה מושפעים מההתראה.

מצד שני ברור שפסוקים א-ב אינם פסוקים שמשה אמור לאומרם לפרעה, אלא הם דבר ה' למשה בלבד, המסביר את הרציונל של דרך ה'. לכן פסוקים אלו נאמרו כדברי ה' למשה, אולם את המשכם של דברי ה' אנו שומעים רק כשמשה אומרם לפרעה, והקורא יודע להשלים וליתן את האמור של זה בזה ושל זה בזה.

נמצא אפוא שההבדל שמצאנו מבליט את ההתקדמות שחלה במכת ארבה, הבאה לידי ביטוי בעניין סגנוני העולה מתוך ההשוואה.

גם במכת בכורות מצאנו שמשה מתרה בפני פרעה על המכה בלי שנאמר שה' אמר לו על כך (יא, א-ד):

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עוֹד נִגַע אֶחָד אֲבִיא עַל פְּרַעֲהוּ וְעַל מִצְרַיִם אַחֲרָי כֵּן יִשְׁלַח אֶתְכֶם מִזֶּה כְּשִׁלְחוֹ כְּלֵה גֵרֶשׁ וְגֵרֶשׁ אֶתְכֶם מִזֶּה. דַּבֵּר נָא בְּאָזְנֵי הָעָם וְיִשְׁאַלּוּ אִישׁ מֵאֵת רַעְיוֹ וְאִשָּׁה מֵאֵת רַעוּתָהּ כְּלִי כֶסֶף וְכִלְי זָהָב...

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה כֹּה אָמַר ה' כְּחֻצַּת הַלַּיְלָה אָנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרַיִם. וַיִּמַּת כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכוֹר פְּרַעֲהוּ הַיּוֹשֵׁב עַל כִּסְאוֹ עַד בְּכוֹר הַשֹּׁפֵחַ אֲשֶׁר אַחַר הַרְחִים וְכֹל בְּכוֹר בְּהֵמָה. וְהִיְתָה צְעָקָה גְדֹלָה בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר כָּמְהוּ לֹא נִהְיְתָה וְכָמְהוּ לֹא תִסָּף... וַיִּרְדּוּ כָּל עֲבָדֵי אֱלֹהֵי אֱלֵי וְהִשְׁתַּחֲווּ לִי לֵאמֹר צֵא אִתָּה וְכָל הָעָם אֲשֶׁר בְּרַגְלֶיךָ וְאַחֲרָי כֵּן אֲצֵא וְיֵצֵא מֵעַם פְּרַעֲהוּ אָף.

גם כאן ההתראה מחולקת. ה' מדבר עם משה ואומר לו: "עוד נגע אחד אביא על פרעה ועל מצרים". מן הסתם לאחר מכן בא הפירוט על הנגע, אבל את הפירוט אנו שומעים בדברי משה לפרעה: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה כֹּה אָמַר ה'...". מדוע לא נאמרו הדברים במסגרת דבר ה' למשה?

נראה שגם כאן היה חשוב לתורה לתאר את המפגש בין משה לפרעה סביב ההתראה על המכה, משום שהסיטואציה הייתה טעונה. משה לא רק מתרה על המכה אלא גם מצביע על העבדים ואומר עליהם: "וַיִּרְדּוּ כָּל עֲבָדֵי אֱלֹהֵי אֱלֵי וְהִשְׁתַּחֲווּ לִי לֵאמֹר צֵא אִתָּה וְכָל הָעָם אֲשֶׁר בְּרַגְלֶיךָ וְאַחֲרָי כֵּן אֲצֵא". והיציאה בחורי אף היא גם חלק מהסיטואציה המיוחדת. אילו התורה הייתה מביאה את ההתראה על מכת בכורות רק בדבר ה' למשה, לא הייתה יכולה לספר על

כך. לכן הייתה חשיבות לתאר את ההתראה בדבר משה לפרעה. מצד שני ברור שאת בקשת ה' משה להגיד לעם לשאול כלים יש להביא כדבר ה' למשה בלבד.

נראה אפוא שגם לפני מכת ארבה וגם לפני מכת בכורות היה צורך לפצל את דברי ה' למשה. את הדברים שמיועדים רק למשה הביאה התורה כדבר ה' למשה, ואילו את הדברים שיועדו לפרעה הביאה התורה כדבר משה לפרעה, וכך יכולנו לשמוע על הרושם שהדברים עשו על פרעה ועבדיו.

א.2. תכלית המכה

נשווה בין התכליות השונות שהוזכרו למכות.

במכת דם נאמר (ז, יז):

בַּזֹּאת תִּדְעַ כִּי אֲנִי ה'.

בהסרת מכת צפרדע נאמר (ח, ו):

לְמַעַן תִּדְעַ כִּי אֵין כֹּה' אֱלֹהֵינוּ.

במכת ערוב נאמר (ח, יח):

לְמַעַן תִּדְעַ כִּי אֲנִי ה' בְּקִרְבְּ הָאָרֶץ.

במכת ברד נאמר (ט, יד-טז):

בְּעִבּוֹר תִּדְעַ כִּי אֵין כֹּמֵנִי בְּכָל הָאָרֶץ... בְּעִבּוֹר הָרֶאֱתָךְ אֶת כֹּחִי וְלְמַעַן סַפֵּר שְׁמִי בְּכָל הָאָרֶץ.

ובהסרת המכה נאמר (ט, כט):

לְמַעַן תִּדְעַ כִּי לֹה' הָאָרֶץ.

על כך אולי יש הוסיף את האמור בהתראה על מכת בכורות (יא, ז): "וְלִכְלֹל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִחָרֵץ קָלֵב לְשֹׁנוֹ לְמַאִישׁ וְעַד בְּהֵמָה לְמַעַן תִּדְעוּן אֲשֶׁר יִפְלֹה ה' בֵּין מִצְרַיִם וּבֵין יִשְׂרָאֵל", אם כי כאן התכלית אינה מוזכרת ביחס לעצם המכה אלא רק ביחס לאפליה.

פרשנים שונים עסקו ביחס בין התכליות הללו ובהתפתחות ביניהן. נביא כאן את דברי ר"י אברבנאל (פרק ז) שראה כאן תהליך חינוכי סדור לפרעה:⁵

והנה אמר בזאת תדע כי אני ה' לפי שפרעה הוא חולק על משה כמו שביארתי בג' שרשים האחד שמשה הניח מציאות סבה ראשונה מחוייב המציאות מעצמו. ופרעה כחש לו מפני שהיה חושב שאלוה העולם הוא הטבע ושהגרם השמימיים הוא היה מנהיג הטבע השפל ולכן כשאמר משה כה אמר ה' השיב פרעה לא ידעתי את ה' כלו' איני מודה במציאותו. והשרש השני הוא שמשה הניח שהאלוה משגיח על כל דרכי בני האדם לתת לאיש כדרכיו ופרעה כחש זה באמרו מי ה'. והשורש השלישי שמשה הניח שהיה האלוה יכול לשנות טבעי הדברים ומחדשם בכלל ובפרט כרצונו... ופרעה יכחישהו כמו שאמר מי ה' אשר אשמע בקולו רוצה לומר מה יכולת יש בו שאכנע לפניו לשמוע בקולו.

הנה מפני זה באו המכות מכוונות לאמת שלשת השרשים האלה.

כי הנה לאמת מציאות האל באו ג' מכות שהם דם צפרדעים וכנים. ולכן בראשונה מהם אמר כאן **בזאת תדע כי אני ה'** ובמכת הצפרדעים והכנים לא אמר דבר מזה לפי ששלשת המכות ההמה היו לאמת השורש הראשון ההוא ונסמכו בטעמ' על הראשונה מהם.

אמנם הג' מכות השניות באו לאמת השורש השני והם ערוב דבר שחין ולזה בראשונה מהן שהוא הערוב אמר **למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ** רוצה לומר משגיח ומנהיג אותה ובדבר ובשחין לא אמר דבר לפי שנסמך על מה שאמר בראשונה מהן.

ואמנם הג' המכות האחרונות שהם ברד ארבה חושך באו לאמת השרש השלישי שהוא היותו יתברך יכול לשנות הדברים הטבעיים כרצונו ולכן אמר בראשונה מהן שהוא הברד **בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ** רוצה לומר יכול לפעול בה כחפצו והשתיים האחרות ארבה חושך נתמכו לראשונה מהן.

ובאה אחריה מכת בכורות להנקם מילדי העבריים שהמיתו. ולהיות המכות כולם מכוונות לרמוז שלשת השרשים האלה היה רבי יהודה נותן בהם סימנים דצ"ך עד"ש באח"ב כי היו הסימנים ההם כפי שלשת הכוונות שכיוון בהם הקב"ה...

⁵ לתיאור דומה ראה מ' גרינברג, "אמנות הסיפור והעריכה בפרשת המכות (שמות ז-יא)", בתוך: ב' אופנהימר (עורך), המקרא ותולדות ישראל, מחקרים במקרא ובספרות בית שני לזכרו של יעקב ליור, תל-אביב תשל"ב, עמ' 68-69.

ב. בוא המכה עצמה

ב.1. המעשה המביא את המכה

בחלק מהמכות מצאנו שמשה או אהרן עושים מעשה כדי להביא את המכה, ובחלק מהמכות אין מעשה כזה.

הנה סקירת המכות.

דם (ז, יט-כ):

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אָמַר אֶל אַהֲרֹן קַח מַטֶּף וְנֹטָה יְדָךְ עַל מִימֵי מִצְרַיִם עַל נְהַרְתָּם עַל יְאִרֵיהֶם וְעַל אֲגַמֵיהֶם וְעַל כָּל מְקוֹה מִימֵיהֶם וַיְהִי דָם וְהָיָה דָם בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם וּבְעֵצִים וּבְאֲבָנִים. וַיַּעֲשׂוּ כֵן מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' וַיִּרְם בַּמַּטֶּה וַיְהִי אֶת הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיָּאֵר לְעֵינֵי פְרַעֲה וּלְעֵינֵי עַבְדָּיו וַיִּהְפְּכוּ כָּל הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיָּאֵר לְדָם.

צפרדע (ח, א-ב):

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אָמַר אֶל אַהֲרֹן נֹטָה אֶת יְדָךְ בַּמַּטֶּף עַל הַנְּהָרֹת עַל הַיָּאִרִים וְעַל הָאֲגָמִים וְהֵעַל אֶת הַצִּפְרָדְעִים עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם. וַיִּט אַהֲרֹן אֶת יָדוֹ עַל מִימֵי מִצְרַיִם וַתַּעַל הַצִּפְרָדַע וַתִּכַּס אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם.

כינים (ח, יב-יג):

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אָמַר אֶל אַהֲרֹן נֹטָה אֶת מַטֶּף וְהָיָה אֶת עַפְרַת הָאֶרֶץ וְהָיָה לְכַנָּם בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם. וַיַּעֲשׂוּ כֵן וַיִּט אַהֲרֹן אֶת יָדוֹ בַּמַּטֶּה וַיְהִי אֶת עַפְרַת הָאֶרֶץ וַתְּהִי הַכַּנָּם בְּאֲדָם וּבַבְּהֵמָה כָּל עַפְרַת הָאֶרֶץ הָיָה כְּנִים בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם.

במכות ערוב ודבר אין מעשה של משה או של אהרן.

שחין (ט, ח-י):

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אַהֲרֹן קְחוּ לָכֶם מֵלֵא חֲפְנֵיכֶם פִּיחַ כִּבְשָׁן וּזְרָקוּ מִשֶּׁה הַשְּׂמִימָה לְעֵינֵי פְרַעֲה. וְהָיָה לְאֲבָק עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם וְהָיָה עַל הָאָדָם וְעַל הַבְּהֵמָה לְשַׁחֵן פָּרַח אֲבַעְבַּעַת בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם. וַיִּקְחוּ אֶת פִּיחַ הַכִּבְשָׁן וַיַּעֲמְדוּ לִפְנֵי פְרַעֲה וַיִּזְרַק אֶת מִשֶּׁה הַשְּׂמִימָה וַיְהִי שַׁחֵן אֲבַעְבַּעַת פָּרַח בְּאֲדָם וּבַבְּהֵמָה.

ברד (ט, כב-כג):

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה נְטֵה אֶת יָדְךָ עַל הַשָּׁמַיִם וְיְהִי בְרָד בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם עַל הָאָדָם וְעַל הַבְּהֵמָה וְעַל כָּל עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם. וַיִּט מֹשֶׁה אֶת מִטְהוֹ עַל הַשָּׁמַיִם וְה' נָתַן קֶלֶת וּבָרָד וַתִּהְלַךְ אֵשׁ אֶרְצָה וַיִּמָּטֵר ה' בְּרָד עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם.

ארבה (י, יב-ג):

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה נְטֵה יָדְךָ עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֶרְבֵּה וַיַּעַל עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּאכַל אֶת כָּל עֵשֶׂב הָאֶרֶץ אֶת כָּל אֲשֶׁר הַשָּׂאִיר הַבְּרָד. וַיִּט מֹשֶׁה אֶת מִטְהוֹ עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם וְה' נָהַג רוּחַ קְדָיִם בְּאֶרֶץ כָּל הַיּוֹם הַהוּא וְכָל הַלַּיְלָה הַבֶּקֶר הָיָה וְרוּחַ הַקְּדָיִם נָשָׂא אֶת הָאֶרְבֵּה.

חושך (י, כא-כב):

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה נְטֵה יָדְךָ עַל הַשָּׁמַיִם וְיְהִי חֹשֶׁךְ עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּמַּשׁ חֹשֶׁךְ. וַיִּט מֹשֶׁה אֶת יָדוֹ עַל הַשָּׁמַיִם וְיְהִי חֹשֶׁךְ אֲפֵלָה בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁלֹשֶׁת יָמִים.

במכת בכורות אין מעשה.

נוכל לסכם את הדברים בטבלה הבאה:

	דם	צפרדע	כינים	ערוב	דבר	שחין	ברד	ארבה	חושך	בכורות
מי עשה מעשה להבאת המכה?	אהרן	אהרן	אהרן	אין מעשה	אין מעשה	משה ואהרן	משה	משה	משה	אין מעשה

מדרשי חז"ל על כך שאהרן הוא שהכה ביאור ובעפר הארץ ידועים.⁶

אולם אבן עזרא התייחס לעניין, והסביר את הדברים על דרך הפשט (הפירוש הארוך, ח, יב):

דע כי על יד אהרן היו השלש המכות הראשונות והאותות היו בשפלים, כמו שפירשתי למעלה, כי השתים היו במים והשלישית בעפר הארץ, והמכות שהיו על יד משה במטה היו בעליונים, כמו שמעלתו עליונה ממעלת אהרן, כמו מכת הברד והארבה שהרוח הביאה, והחשך שהיה באויר, גם מכת השחין היתה על ידו, רק שלש בלא מטה, והם ערוב, ודבר, ומכת בכורות, ואחת בלא מטה על ידי משה ומעט שיתוף

⁶ ראה שמות רבה ט, י לגבי מכת דם: "ויאמר ה' אל משה אמר אל אהרן, א"ר תנחום למה לא לקו המים ע"י משה א"ל הקב"ה המים ששמרוך כשהושלכת ליאור אינו דין שילקו על ידך, חייך לא ילקו אלא ע"י אהרן". ושם י, ד באותה לשון לגבי מכת צפרדע. ולגבי מכת כינים שם י, ז: "א"ל הקב"ה למשה עפר שהגין עליך כשהרגת את המצרי אינו דין שילקה על ידך לפיכך לקו ג' מכות אלו על ידי אהרן".

לאהרן, והוא מכת השחין. טעם והיה לכנים, כמו והיה לאבק (שמות ט, ט), כאילו בעפר שיכה אהרן יעלה ויוליד כנים בכל ארץ מצרים.

אם כן לדעת אב"ע שלוש המכות הראשונות היו במישור התחתון – ביאור ובעפר הארץ, ולכן הוכו ע"י אהרן שמעלתו נמוכה ממשה. שלוש מכות בא"ח היו בשמים ובאוויר – ברד מן השמים, הארבה שהגיע מהשמים והחושך שהיה באוויר, מעין ליקוי מאורות. לכן מכות אלו הובאו ע"י משה. שחין היא מכת התפר שבין שמים לארץ: מצד אחד לוקחים פיח מהארץ, מצד שני זורקים אותו השמימה, ובסופו של דבר הפיח מתפזר לאבק בכל ארץ מצרים – במרחב שבין הארץ לשמים. ממילא ברור מדוע היא נעשית ע"י משה ואהרן גם יחד. שניהם לוקחים את הפיח, אבל משה הוא שזורק אותו השמימה, שהרי כפי שרואים במכות בא"ח השמים נשלטים ע"י משה.

על פי החלוקה הזאת אפשר להבין מדוע במכות ערוב ודבר אין מעשה, שהרי המכות הללו לא פעלו במישור הארץ ולא במישור השמים. הערוב אינו מגיע מהשמים או מהארץ כמו הצפרדעים שבאו מהיאור או הכינים שבאו מעפר הארץ, וכמובן גם הדָבָר לא. ממילא במכות אלו שלא באו מהשמים והארץ לא היה מעשה.

לדעת גרינברג⁷ ההסבר לכך שאהרן הוא שמחולל את שלוש המכות הראשונות טמון בכך שמכות אלו נועדו להבהיר את ידם העליונה של שליחי ה' בניגוד לחרטומים העושים מעשי כשפים. הדמות המתאימה למאבק בחרטומים הוא אהרן, שכבר באות התנין הוא זה שהתמודד מולם. משה הוא שמתמודד עם פרעה, ואהרן הוא שמתמודד עם החרטומים. לפיכך שלוש המכות הראשונות שנועדו להביא את החרטומים להודות באצבע אלוהים נעשו ע"י אהרן.⁸

יש לציין שגם כאשר יש מעשה של משה או של אהרן, בחלק מהמכות המכה מיוחסת ישירות לה', ובחלק לא.

במכת דם נאמר:

וַיִּהְיוּ כָּל הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיָּאֵר לְדָם,

אם כי בהמשך נאמר (ז, כה):

⁷ לעיל הערה 5, עמ' 68.

⁸ לגבי שאר המכות התקשה גרינברג למצוא שיטתיות. הוא ניסה לקשר בין התכלית החינוכית של כל שלשת מכות לבין אופי הבאתה, אולם גם הוא הודה לבסוף שקשה לו לחשוף שיטתיות בעניין, ונראה שמוטב ללכת בכיוונו של אבן עזרא המתמקד במרחב שבו מתבצעות המכות מללכת בכיוון שלו המתמקד בתכלית החינוכית-פילוסופית של המכות.

וַיִּמְלֵא שִׁבְעַת יָמִים אַחֲרֵי הַכּוֹת ה' אֶת הַיָּאֵר.

בצפרדע:

וַתַּעַל הַצִּפְרָדֵּעַ.

בכינים:

וַתְּהִי הַכֶּנֶם.

במכות ערוב ודבר שאין בהן מעשה, מצוין במפורש שה' הוא שעשה זאת.

במכת ערוב (ח, כ):

וַיַּעַשׂ ה' כֵּן וַיִּבְאֵר⁹ עָרֹב כְּבֹד.

בדבר (ט, ה-ו):

מִחַר יַעֲשֶׂה ה' הַדָּבָר הַזֶּה בְּאֶרֶץ. וַיַּעַשׂ ה' אֶת הַדָּבָר הַזֶּה מִמִּחְרַת וַיָּמַת כָּל מִקְנֵה

מִצְרָיִם.

בשחין:

וַיְהִי שָׁחִין אֲבַעְבֵּעַת.

בברד:

וְה' נָתַן קִלְת וּבָרָד וַתִּהְלַח אֵשׁ אֶרְצָה וַיִּמְטֵר ה' בָּרָד עַל אֶרֶץ מִצְרָיִם.

בארבה:

וְה' נָהַג רוּחַ קָדִים בְּאֶרֶץ כָּל הַיּוֹם הַהוּא וְכָל הַלַּיְלָה הַבֹּקֵר הָיָה וְרוּחַ הַקָּדִים נָשָׂא אֶת

הָאֲרָבָה.

בחושך:

וַיְהִי חֹשֶׁךְ אֲפֵלֶה בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם

ובמכת בכורות אין צורך לומר (יב, כט):

וַיְהִי בַחֲצֵי הַלַּיְלָה וְה' הִפָּה כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם.

ב.2. האפליה בין מצרים ובין ישראל

מקובל לחשוב שבכל עשר המכות הייתה הבחנה בין המצרים שסבלו לבין ישראל שלא סבלו.

תפיסה מקובלת זו מבוססת על מדרשי חז"ל שונים, אולם אם משווים בין האמור על המכות

⁹ ייחוס מכת ערוב לה' מתחזק לפי מסורת הקריאה של הפועל "ויבא ערוב כבד" – וַיִּבְאֵר. כלומר, הפועל בבניין הפעיל והנושא שלו הוא ה', כש"ערוב" הוא המושא ולא הנושא. מסורת קריאה זו מופיעה בתרגום המיוחס ליונתן ובפשיטתא שתרגמו "ואיתי" (או "ואייתי", ולא "ואתא", כמו בתרגום אונקלוס). זאת בניגוד לניקוד בנוסח המסורה: "וַיִּבְאֵר" – פועל עומד בבניין קל והנושא הוא הערוב עצמו, סגנון הדומה למכות אחרות: "ותעל הצפרדע", "ותהי הכינים" וכדומה.

רואים שרק בחלק מהמכות כתוב במפורש שישראל לא סבלו מהן, ויש במשמע לכאורה שמהמכות האחרות גם ישראל סבלו.

הנה רשימת המכות שבהן נאמר שישראל לא סבלו. פעמים שהדבר נאמר בהתראה, פעמים שנאמר בתיאור המכה עצמה, ופעמים שנאמר בשניהם.

ערוב (ח, יח-יט):

והפֿליתי ביִּזִּם הֵהוּא אֶת אֶרֶץ גִּשְׁן אֲשֶׁר עָמִי עָמַד עָלֶיהָ לְבִלְתִּי הִיֹּזֵת שֵׁם עֶרְב לְמַעַן תִּדְעַ כִּי אֲנִי ה' בְּקִרְבֵּי הָאָרֶץ. וְשִׁמְתִי פֶדֶת בֵּין עָמִי וּבֵין עַמֶּךָ לְמַחֵר הִיְהִה הָאֵת הַזֶּה.

בדבר העניין מודגש במיוחד בכך שפרעה בדק ווידא שאכן האפליה נעשתה (ט, ד-ז):

והפֿלה ה' בֵּין מִקְנֵה יִשְׂרָאֵל וּבֵין מִקְנֵה מִצְרַיִם וְלֹא יָמוּת מִכָּל לְבִנֵי יִשְׂרָאֵל דָּבָר... וַיַּעַשׂ ה' אֶת הַדָּבָר הַזֶּה מִמְחַרְת וַיָּמַת כָּל מִקְנֵה מִצְרַיִם וּמִמִּקְנֵה בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא מָת אֶחָד. וַיִּשְׁלַח פְּרָעָה וְהִנֵּה לֹא מָת מִמִּקְנֵה יִשְׂרָאֵל עַד אֶחָד וַיִּכְבַּד לֵב פְּרָעָה וְלֹא שָׁלַח אֶת הָעָם.

ברד (ט, כו):

רַק בְּאֶרֶץ גִּשְׁן אֲשֶׁר שָׁם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא הִיָּה בְרָד.

חושך (י, כג):

וּלְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הִיָּה אוֹר בְּמוֹשְׁבֵתָם.

במכת בכורות העניין מתפתח לכך שמעבר להודעה מראש בני ישראל מצווים לעשות מעשה שיאשר את האפליה הזאת.

בהתראה נאמר (יא, ז):

וּלְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִחַרֵץ כָּלֵב לְשֹׁנוֹ לְמַאִישׁ וְעַד בְּהֵמָה לְמַעַן תִּדְעוּן אֲשֶׁר יִפְלֶה ה' בֵּין מִצְרַיִם וּבֵין יִשְׂרָאֵל.

ובציווי לבני ישראל נאמר (יב, יג, כג):

וְהִיָּה הַדָּם לְכֶם לְאֵת עַל הַבְּתִים אֲשֶׁר אַתֶּם שָׁם וְרֵאִיתִי אֶת הַדָּם וּפְסַחְתִּי עֲלֵכֶם וְלֹא יִהְיֶה בְכֶם נֶגֶף לְמִשְׁחִית בְּהַכְתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם.

ועבר ה' לנגף את מצרים וראה את הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות ופסח ה' על הפתח ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגף.

נסכם את הנתונים בטבלה:

בכורות	חושך	ארבה	ברד	שחין	דבר	ערוב	כינים	צפרדע	דם	
כן	כן	לא	כן	לא	כן	כן	לא	לא	לא	האם כתוב שבנ"י לא סבלו מהמכה?

נראה אפוא שבחמש מתוך עשר המכות ייתכן שישראל סבלו מהמכה: דם,¹⁰ צפרדע, כינים, שחין וארבה.

כיצד ניתן להסביר זאת?

אב"ע בפירושו הארוך (ז, כד) מבאר:

ויחפרו – רבים אומרים, כי המים היו ביד המצרי אדומים כדם, ונתלבנו ביד הישראלי. אם כן למה לא נכתב אות זה בתורה.

ולפי דעתי, כי מכת הדם והצפרדעים והכנים היתה כוללת המצרים והעברים, כי אחר הכתוב נרדוף. ואלה השלש מעט הזיקו, רק מכת הערב שהיתה קשה, השם הפריש בין המצריים ובין ישראל. וככה מכת הדבר והברד בעבור מקניהם, ולא כן בשחין, ולא בארבה, כי הם יוצאים ממצרים, וכאשר חפרו המצרים כן חפרו העברים.

דבריו מוסבים על הפסוק (ז, כד): "ויחפרו כל מצרים סביבת היאר מים לשותות כי לא יכלו לשתות ממימי היאר". במדרשי חז"ל פירשו שהמצרים חפרו סביבות היאור וגם שם מצאו דם. אב"ע אינו מקבל את הפירוש הזה וסבור שכונת הפסוק היא שהמצרים חפרו סביבות היאור ומצאו שם מים, כי רק היאור ושאר המים המגולים הפכו לדם. לפי הבנה זו מכת דם לא

¹⁰ לגבי מכת דם ידועים המדרשים המתארים את האפליה שבין ישראל למצרים עד כדי כך שאם מצרי מבקש מים ממישהו מבני ישראל הם מיד הופכים לדם. על המדרשים באשר למכת דם ראה ב' שפיגל, "מה שתו המצרים במכת דם? עיון בספרות המדרשים ובספרות הראשונים", אורשת ח (תשע"ח), בעיקר עמ' 201-204. בהערה 7 שם הביא פרשנים המדגישים שבכל עשר המכות הייתה אפליה בין מצרים ובין ישראל, אף שהדבר לא נאמר בפסוקים.

הייתה מכה קיומית שאימה על חיי המצרים, אלא מכה שגרמה להטרדה ולהטרח. כדי לשתות מים היו צריכים לחפור במקום להזרים מהיאור. לדעת אב"ע אין סיבה לא לחשוב שגם ישראל סבלו מהמטרד הזה. לדעתו שלוש המכות הראשונות היו רק מטרד ולכן ה' לא הפלה בהם בין ישראל לבין מצרים.¹¹ במכות ערוב, דבר וברד שהיו מכות קשות יותר הייתה אפליה, כי ה' לא רצה שמקנה ישראל ימות. אב"ע אינו מסביר מדוע מכת השחין פגעה גם בבני ישראל, ונראה מדבריו שכיוון שגם מכה זו לא הייתה נזק ממשי, אלא רק פצעים שנרפאים, בני ישראל הוכו בה. מכת ארבה פגעה בכלל מצרים, ופגיעתה הייתה לטווח הארוך, כך שאין שום סיבה שבני ישראל לא יפגעו ממנה, הרי ממילא הם יוצאים ממצרים בעוד זמן קצר.

העיקרון בדברי אב"ע הוא שאיננו מחדשים ניסים במקום שבו הם אינם כתובים, "כי אחר הכתוב נרדוף". נראה שלרוב כאשר הייתה מכה המבוססת על טבע ואקולוגיה, גם בני ישראל הוכו בה מעצם היותם גרים במצרים, ורק במכות מסוימות שבהן היה עניין מיוחד שבני ישראל לא יפגעו כדי שלא יוזקו באופן ממשי יצר ה' את האפליה.

נראה שהדיון הזה יכול לשמש הזדמנות למורה לדבר עם תלמידיו על היחס בין פשט הכתובים לבין המדרשים, ועל העובדה שלעתים מדרשים נחקקים כה עמוק עד שקשה לחשוב אחרת מהם. כל ילד גדל על המדרשים המספרים שבני ישראל לא סבלו ממכת דם, והנה בא אב"ע ומדגיש ש"אחר הכתוב נרדוף", ואם לא כתוב שהייתה אפליה כנראה שלא הייתה. אם כן צריך להסביר אחרת ממה שהורגלנו את הפסוק "וַיִּחַרְפוּ כָּל מִצְרַיִם", ובכלל להבין אחרת את מכת דם.

ב.3. זמן הימשכות המכה

לגבי כל מכה יש לברר כמה זמן נמשכה,¹² ולשאלה זו ישנן השלכות כפי שנראה בהמשך. בנושא זה התורה לרוב לא פירשה אלא סתמה, ובאמת במדרשי חז"ל נוקבים בזמנים שונים. בשמות רבה (ט, יב) נאמר:

וימלא שבעת ימים אחרי הכות ה' את היאור, רבי יהודה ורבי נחמיה אחד מהם אומר כ"ד ימים היה מתרה בהם עד שלא בא המכה ושבעה ימים המכה משמשת בהם, ואחד מהם אומר ז' ימים מתרה בהם וכ"ד ימים היתה המכה משמשת בהם...¹³

¹¹ על היות המכות הראשונות מטרד בלבד ראה ש' כהן, "עשר המכות – היבט תיאולוגי ואקולוגי", על אתר ג (תשרי תשנ"ח), עמ' 24.

¹² לגבי השאלה אם המכה הגיעה מיד לאחר ההתראה או למחרת, הארכתי במאמרי "גורם ההפחדה במכות מצרים" (בדפוס). כאן רק נזכיר שמכות דם וצפרדע הגיעו מיד לאחר ההתראה, ואילו מכות ערוב, דבר, ברד וארבה הגיעו למחרת ההתראה. במאמר הנ"ל הסברנו את העניין.

מה בכל זאת אנו מוצאים במפורש בתורה?¹⁴

לגבי מכת דם נאמר (ז, כה): "וַיִּמְלֵא שִׁבְעַת יָמִים אֶחָרֵי הַכּוֹת ה' אֶת הַיָּאֵר". יש לציין שפסוק זה אינו אומר בהכרח שמכת דם נמשכה שבוע. נראה כי זהו אך ורק ציון זמן כרונולוגי לבוא המכה הבאה, וייתכן שהמכה הסתיימה עוד לפני תום שבעת הימים או המשיכה גם לאחריהם.

ואכן ר"י בכור שור (ובדומה החזקוני) סבר שהמכה נמשכה בפועל רגע אחד:

ויהפכו כל המים אשר ביאור לדם - נראה לי שלא נעשה היאור דם אך אותה שעה, ובאותה שעה שנקרש ונעשה דם - מתה הדגה; ואחר כך נעשה מים. תדע, דלא אמר שלא יכלו לשתות מן היאור מפני שהוא דם, כי אם מפני שמתה הדגה ונסרחה נבלתם ובאש היאור; וגם אומר שעשו כן החרטומים - מה עשו? הלא הכל דם, אפילו בכלים, כמו שהוא אומר "ובעצים ובאבנים" (לעיל, יט)! אלא ודאי לפי שעה היה דם בכל ארץ מצרים, ואחר כך נהפך למים, ואחר כך חזרו החרטומים והפכוהו כמו כן לדם לפי שעה, ולפיכך לא אמר להם שיהפכוהו למים; אלא כיון שראה שנהפך מיד למים, לא שת לבו לזאת.

כלומר, מכת דם הייתה רגעית. לרגע אחד הפך היאור לדם ומיד חזר להיות מים. אולם אותו רגע הספיק כדי שהדגה תמות והיאור באש, ולכן לא היה ניתן לשתות מים מן היאור. רק אחרי כמה ימים מי היאור התחדשו והסירחון פסק, אולם בימים הללו המכה כבר לא פעלה, ורק הגרורות שלה עוד המשיכו להפריע.

לגבי מכת צפרדע נזכר ההיבט הכרונולוגי בצורה מיוחדת. כשפרעה קורא למשה ולארהרן ומתלונן על הצפרדעים, משה שואל אותו (ח, ו): "הַתַּפָּאֵר עָלַי לְמַתִּי אֶעֱתִיר לָךְ וְלַעֲבָדֶיךָ וְלַעֲמָךְ לְהַכְרִית הַצִּפְרָדְעִים מִמֶּךָ וּמִבְּתֶיךָ רַק בַּיָּאֵר תִּשְׁאַרְנָה", ופרעה משיב (שם ז): "וַיֹּאמֶר לְמַחֵר וַיֹּאמֶר כְּדַבְּרְךָ לְמַעַן תִּדְעֶנּוּ כִּי אֵין פֶּה אֶלְהִינוּ". הפרשנים דנו בשאלה מדוע פרעה ביקש להסיר את המכה "למחר" ולא מיד, אולם לענייננו ניתן לקבוע בוודאות שמכת צפרדע נמשכה לפחות יום, אם כי ייתכן שאף יותר, משום שאיננו יודעים אם התלונה של פרעה הגיעה מיד עם בוא המכה או אחרי זמן מה.

לגבי מכות כינים וערוב אין מידע מפורש כמה זמן נמשכו. מכת דבר הייתה מכה קצרה – ה' שם מועד ובו מת כל מקנה מצרים. מכת שחין אפשר שהייתה כמו מכת דם לפי ר"י בכור שור

¹³ רש"י הביא את המדרש הזה על מכת דם (ז, כה), וייתכן שהבין שהזמן הנקוב בו נאמר רק על מכה זאת.
¹⁴ על גורם הזמן במכות מצרים ראה י' ברוכי, "יציאת מצרים – לוח זמנים", אורות עציון ל (תשנ"ט), עמ' 275-258.

– רגע אחד שבו פרח השחין, ומאותו רגע הפצעים הלכו ונרפאו בהליך הדרגתי כמו כל פצע. מכת ברד בוודאי לא הייתה נזק של רגע אחד, אולם ייתכן מאוד שהיא נמשכה לזמן קצר, שהרי פרעה מתלונן ומשה מיד מסיר את המכה, ונראה שהפחד גרם לפרעה למהר להתלונן על המכה. במכת ארבה מפורש שהתלונה הגיעה מהר (י, טז): "וַיִּמְהַר פְּרָעָה". אולם מהירות זו לא הועילה, שכן הארבה כבר הספיק לחסל את כל אשר השאיר הברד ולא נותר כל ירק בעץ ובעשב השדה, כך שייתכן שהמכה הייתה קצרה מאוד, אבל אפקטיבית אפילו בזמן הקצר שלה, והמהירות של פרעה כבר לא הועילה.

במכת חושך הצד הכרונולוגי מפורש (שמות י, כב-כג): "וַיְהִי חֹשֶׁךְ אֲפֹלָה בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם שְׁלֹשֶׁת יָמִים. לֹא רָאוּ אִישׁ אֶת אָחִיו וְלֹא קָמוּ אִישׁ מִתַּחַת יוֹשְׁלֵשֶׁת יָמִים", אם כי נפלה מחלוקת בפירוש הפסוקים הללו אם משמעם שהמכה הייתה שלושה ימים או שישה (כפי שהביא רש"י).

מכת בכורות הייתה מכה רגעית, בדומה למכת דבר ואולי אף קצרה ממנה – ברגע אחד של חצות הלילה ה' הכה את כל בכורות מצרים. יש להעיר שכך היה בפועל, אולם במצרים היו ססברו שמדובר במכה משולחת שתמשיך ותשמיד את העם המצרי כולו, ולכן שחררו בחוזקה את בני ישראל: "כִּי אָמְרוּ פְּלֹנֵי מֵתִים" (יב, לג).

ג. תוצאות המכה

ג.1. תלונת פרעה

אחד הרכיבים שהכול בטוחים שמופיע בכל מכה ומכה זו התלונה של פרעה. הרי ברור שפרעה התלונן על המכה, שאם לא כן כיצד הוסרה?

והנה מתברר שרק בחלק מהמכות מופיעה תלונה של פרעה.

במכת דם אין תלונה של פרעה אלא אדרבה, התעלמות מתריסה ומכוונת, לאחר שהחרטומים מצליחים אף הם לעשות כמו אהרן (ז, כג):

וַיִּפֶן פְּרָעָה וַיָּבֵא אֶל בֵּיתוֹ וְלֹא שָׁת לְבוֹ גַם לְזֹאת.

בצפרדע אנו שומעים תלונה בפעם הראשונה, אף שהחרטומים הצליחו להעלות את הצפרדעים על ארץ מצרים (ח, ד):

וַיִּקְרָא פְרַעֲהַ לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר הֲעֵתִירוּ אֵלַי ה' וְיִסַּר הַצְּפֹרְדָּעִים מִמֶּנִּי וּמֵעַמִּי וְאֲשַׁלְּחָה אֶת הָעֵם וַיִּזְבְּחוּ לָהּ.

במכת כינים אין תלונה.

בערוב נאמר (ח, כא):

וַיִּקְרָא פְרַעֲהַ אֶל מֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר לָכוּ זַבְּחוּ לֵאלֹהֵיכֶם בְּאֶרֶץ.

במכות דבר ושחין אין תלונה.

במכת ברד נאמר (ט, כז):

וַיִּשְׁלַח פְרַעֲהַ וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם חֲטָאתִי הַפַּעַם ה' הַצְּדִיק וְאֲנִי וְעַמִּי הַרְשָׁעִים.

במכת ארבה נאמר (י, טז):

וַיִּמְהַר פְרַעֲהַ לִקְרֹא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר חֲטָאתִי לָהּ אֲלֵהֵיכֶם וְלָכֶם.

במכת חושך נאמר (י, כד):

וַיִּקְרָא פְרַעֲהַ אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר לָכוּ עֲבְדוּ אֶת ה' רַק צֹאנְכֶם וּבְקִרְכֶם יֵצֵג גַּם טַפְּכֶם יִלְךְ עִמָּכֶם.

והשיא כמובן במכת בכורות (יב, ל-לא):

וַיָּקָם פְרַעֲהַ לַיְלָה הוּא וְכָל עֲבָדָיו וְכָל מִצְרַיִם וַתְּהִי צַעֲקָה גְדֹלָה בְּמִצְרַיִם כִּי אֵין בַּיִת אֲשֶׁר אֵין שֵׁם מֵת. וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן לַיְלָה וַיֹּאמֶר קוּמוּ צֵאוּ מִתּוֹךְ עַמִּי גַם אַתֶּם גַּם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּלְכוּ עֲבְדוּ אֶת ה' כְּדַבְּרְכֶם.

נסכם את הסקירה בטבלה:

דם	צפרדע	כינים	ערוב	דבר	שחין	ברד	ארבה	חושך	בכורות
לא	כן	לא	כן	לא	לא	כן	כן	כן	כן

האם פרעה התלונן?

מהו המכנה המשותף של המכות שעליהן פרעה לא התלונן – דם, כינים, דבר ושחין?

נראה שאם נקבל את דברי ר"י בכור שור שהבאנו לעיל, הרי שלפחות לגבי דם, דבר ושחין המכנה המשותף ברור – מדובר במכה רגעית. רגע אחד של נזק שאחריו המכה כבר אינה פעילה ורק תוצאותיה ניכרות. כך בדם כשהדגה מתה והיאור באש עד שחזר לעצמו אחרי מספר ימים, כך בדבר שבזמן קצר מת כל מקנה מצרים, וכנראה כך גם בשחין שבו ברגע

אחד פרח השחין, ובתהליך הדרגתי נרפא. מכת בכורות הייתה אמנם אף היא רגע אחד, ולכן פרעה לא ממש התלונן על המכה, אלא שחרר את ישראל מחשש לבוא מכה נוספת כמותה.

מכת כינים יוצאת דופן ברשימה הזאת. ייתכן אמנם לומר שברגע אחד הייתה כינם, ולאט לאט יושבי מצרים התמודדו עם הכינים, אולם נראה יותר שמדובר במכה מתמשכת, ואם כן לא ברור מדוע פרעה לא התלונן עליה.

ייתכן שהיא פשוט הייתה פחות מטרידה מאשר מכת הצפרדע, שכן הכינים שקטות בניגוד לצפרדעים.

ר"י בכור שור (וכן החזקוני) הביא את העיקרון שבמכה רגעית פרעה אינו מתלונן בדבריו על מכת דבר (ט, ז):

בזה לא שייך שישאל רפואה, דמי שמת – מת, ומי שחי – חי.

נימוק זה כמובן יכול להיאמר גם לגבי מכת דם שעל פי שיטתו הייתה רגעית.

ואכן גם לגבי השחין הוא כותב (ט, יב):

ויחזק ה' – גם בזו לא שייך לשאול רפואה, כי האבעבועות מאיליהן מתרפאות, כאבעבוע של משה.

ורק מכת כינים שנשארה תמוהה מוסברת על ידיו כך (ח, טו וכן בחזקוני):

ויחזק לב פרעה – וגם לא שאל רפואה על הכינים, לפי שלא היו אלא בעפר, והיכליו – של רצפת שייש היו ומכבדין אותם בכל יום, לא היה שם עפר וכינים, וכן כל השרים הגדולים; והעניים רגילים בכינים ואינם חוששין.

לדעתו אפוא פרעה עצמו לא סבל ממכת כינים, והאנשים הפשוטים שסבלו לא ראו בכך סבל קיצוני או חריג, ולכן לא ביקשו ממנו לפעול כדי להסיר את המכה.

ג.2. אל מי התלונן פרעה

בכל המכות שמצאנו בהן תלונות, פרעה קורא למשה ולאהרן. יוצאת דופן היא מכת חושך, שבה נאמר (י, כד):

ויקרא פרעה אל משה ויאמר לכו עבדו את ה' רק צאנכם ובקרכם יצג גם טפכם ילך עמכם.

פסוק זה אומר דרשני. מדוע הפעם קרא פרעה דווקא למשה ולא לאהרן?

נראה שכדי להשיב על כך יש לשים לב לעניין ייחודי במכת חושך. מכת חושך נמשכה לפי הפשט שלושה ימים, שבהם המצרים לא קמו איש מתחתיו. אם כן איך פרעה הצליח לקרוא למשה?

יפים כאן דברי אב"ע בפירושו הארוך (י, כד):

ויקרא – אחר ג' ימים שראו אור.

כלומר, פרעה באמת לא היה יכול להתלונן בפני משה כשהמכה פעלה, ורק לאחר תומה הוא מתלונן. דברי אב"ע מדויקים בכתוב, שכן בתלונה של פרעה כאן איננו מוצאים שהוא מבקש על הסרת המכה, וזה שלא כבכל שאר המכות שבהן התלונן.

נראה איך זה מופיע בשאר המכות שבהן הייתה תלונה.

בצפרדע (ח, ד):

ויקרא פרעה למשה ולאהרן ויאמר העתירו אל ה' ויסר הצפרדעים ממני ומעמי ואשלחה את העם ויזבחו לה'.

בערוב (ח, כד):

ויאמר פרעה אנכי אשלח אתכם ויזבחתם לה' אלהיכם במדבר רק הרחק לא תרחיקו ללקת העתירו בעדי.

במכת ברד נאמר (ט, כח):

העתירו אל ה' ורב מהית קלת אלהים וכרד ואשלחה אתכם ולא תספון לעמד.

ובארבה (י, יז):

ועתה שא נא חטאתי אך הפעם והעתירו לה' אלהיכם ויסר מעלי רק את המות הזה.

כעת מובן עד כמה דברי פרעה במכת חושך חריגים. מכך שפרעה אינו מבקש על הסרת המכה הסיק אב"ע שפרעה מדבר עם משה אחרי שהמכה סרה. לכך יש להוסיף את העובדה שבניגוד למכות האחרות לא כתוב שמשה התפלל על הסרת החושך. אלא שאם כן נשאלת השאלה מדוע בכלל פרעה קורא למשה. נראה שבאמת הדברים של פרעה כאן אינם בגדר תלונה על המכה, אלא ניסיון למנוע את המכה הבאה. דבר זה ניכר מתוכן דברי פרעה העוסקים בעתיד ולא בהווה כבשאר המכות:

וַיִּקְרָא פְרַעֲהַ אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר לָכֵן עֲבַדוּ אֶת ה' רַק צֹאנְכֶם וּבְקִרְכֶם יֵצֵג גַּם טַפְכֶם יִלְךְ עִמָּכֶם.

בדברים אלו יש הסכמה לכך שבני ישראל יצאו לעבוד את ה', כולל הטף (על כך להלן), ובתנאי שישאירו את הצאן ואת הבקר. הסכמה זו לא נועדה להסיר את מכת חושך שכבר הוסרה, אלא למנוע את המכה הבאה. הצעה זו אינה הצעת הפשרה הראשונה של פרעה, ולהלן נראה שקדמו לה מספר הצעות פשרה. זוהי הצעת הפשרה האחרונה, וניכר בה שפרעה הלך לקראת משה והתפשר עד גבול קצה היכולת שלו. אחרי המשאים והמתנים שבמכות הקודמות, פרעה כבר אינו יכול להתמקח יותר, ומבחינתו זו ההצעה האחרונה.

על פי זה ניתן להסביר מדוע פרעה אינו מזמין את אהרן. אהרן הרי הוא דוברו של משה מול פרעה. את אהרן צריך כשמנהלים משא ומתן, אולם כאן פרעה מתכוון להניח את הצעתו על השולחן כהצעה סופית בהחלט ולא לדון עליה כלל. ממילא אין מקום לזמן את אהרן הדובר, אם ממילא לדעת פרעה אין לו שום תפקיד ואין צורך בו.

אלא שכמובן משה אינו מקבל את ההצעה ואף מכעיס את פרעה, עד כדי כך שפרעה מדבר אל משה בכעס ובאיומים (י, כח):

וַיֹּאמֶר לוֹ פְרַעֲהַ לֶךְ מֵעַלִי הַשְׁמֵר לְךָ אֶל תִּסּוֹף רְאוֹת פָּנַי כִּי בְיֹום רְאִיתְךָ פָּנַי תָּמוּת.

ובאמת יש להבין מה כל כך הכעיס את פרעה בדברי משה הפעם שגרם לו לדבר אליו כך. על כך מיד להלן.

3.ג. הסכמת פרעה לשחרר את ישראל

במכות שבהן פרעה התלונן, הוא גם הביע נכונות לשלח את בני ישראל, ובחלק מהן מצאנו וידוי ממש על מריו. ברם לא כל ההסכמות שוות, ונראה שיש בהן התפתחות.

במכת צפרדע הוא מביע נכונות לשלח את העם לזבוח, לכאורה בלי מגבלות (ח, ד):

וַיִּקְרָא פְרַעֲהַ לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ הֶעֱתִירוּ אֵלַי ה' וְיִסַּר הַצְּפַרְדִּיעִים מִמֶּנִּי וּמֵעַמִּי וְאֲשַׁלְּחָה אֶת הָעָם וְיִזְבְּחוּ לָהּ.

במכת ערוב ישנה הידיינות בת שני שלבים (ח, כא-כה):

ויקרא פרעה אל מֹשֶׁה וְלֵאמֹר לָכוּ זָבְחוּ לֵאלֹהֵיכֶם בְּאֶרֶץ. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לֹא נִכְוֵן לעֲשׂוֹת כֵּן כִּי תוֹעֵבֵת מִצְרַיִם נִזְבַּח לֵה' אֱלֹהֵינוּ הֵן נִזְבַּח אֶת תּוֹעֵבֵת מִצְרַיִם לְעֵינֵיהֶם וְלֹא יִסְקְלֵנוּ. דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים נִלְךְ בַּמִּדְבָּר וְזָבַחְנוּ לֵה' אֱלֹהֵינוּ כַּאֲשֶׁר יֹאמֵר אֱלֹהֵינוּ.

וַיֹּאמֶר פְּרַעֲהַ אֲנֹכִי אֲשַׁלַּח אֶתְכֶם וְזָבַחְתֶּם לֵה' אֱלֹהֵיכֶם בַּמִּדְבָּר רַק הֲרִחִיק לֹא תִרְחִיקוּ לְלַכֵּת הֶעֱתִירוּ בְעַדִּי. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה הִנֵּה אֲנֹכִי יוֹצֵא מֵעַמְךָ וְהֶעֱתַרְתִּי אֵל ה' וְסָר הָעֶרֶב מִפְּרַעֲהַ מֵעַבְדִּי וּמֵעַמּוֹ מִחַר רַק אֵל יוֹסֵף פְּרַעֲהַ הֵתֵל לְבִלְתִּי שְׁלַח אֶת הָעָם לְזָבַח לֵה'.

פרעה כבר מבין שאחרי שהיתל במשה במכת צפרדע ואמר שישלח את העם, משה כעת לא יאמין לו, ולכן הוא מנסה להציע הצעת פשרה שתעיד כביכול על אמינות הסכמתו. בשלב הראשון הוא מציע שבני ישראל יזבחו בארץ. משה מסביר לו שהצעתו אינה מעשית, ופרעה מקבל את הטענה ומוכן להתפשר עוד יותר. לפיכך הוא הולך עוד צעד לקראת משה ומציע הצעת פשרה חדשה: שיצאו מהארץ אבל לא ירחיקו ללכת. להצעה הזאת משה אינו מתנגד, אלא רק דורש שפרעה לא יוסיף להתל. יש לשים לב לכך שפרעה רוצה לחזק את אמינותו, ולכן בניגוד למכת צפרדע שבה הקדים את בקשתו להסרת המכה לנכונותו לשלח את העם: "הֶעֱתִירוּ אֵל ה' וְיִסָּר הַצִּפְרָדִּים מִמֶּנִּי וּמֵעַמִּי וְאֲשַׁלְּחָה אֶת הָעָם", הפעם הוא מקדים את נכונותו לשלח את העם לבקשת הסרת המכה: "אֲנֹכִי אֲשַׁלַּח אֶתְכֶם... הֶעֱתִירוּ בְעַדִּי". אמנם אבן עזרא בפירושו הארוך כתב:

מלת העתירו בעדי היתה ראויה להקדים, כי הטעם העתירו בעדי ותסור זו המכה, ואז אשלח אתכם לזבוח במדבר כאשר אמרתם, רק על תנאי שלא תרחיקו ללכת יותר מהשלשה ימים.

כלומר, שפרעה התכוון שקודם תסור המכה ואחר כך ישלח את העם, אבל לעומתו כתב ר"י אברבנאל:

ובעבור שפרעה חשב ששם במקום הזבח יעתירו בעדו להסיר הערוב עד שמפני זה לקצר הדרך אמר רק הרחק לא תרחיקו ללכת העתירו בעדי השיבו משה רבנו ע"ה הנה אנכי יוצא מעמך והעתרת אל ה' וסר הערוב רצה לומר לא תתמהמה המכה עד הזבח אבל עתה מיד בצאתי מעמך שאוכל להתבודד ולא יטרדוני בני אדם אתפלל אל ה' באופן שיסור הערוב מהארץ...

כלומר, פרעה התכוון שקודם ישלח את העם ורק אז, במקום הזבח, משה יתפלל אל ה' על סור המכה. לפי זה פרעה מנסה לחזק את אמינותו בכך שקודם הוא יבצע את התחייבותו ורק לאחר מכן משה יבצע את חלקו בהסכם ויסיר את המכה.

אולם משה מבין שהסכמת פרעה היא מניפולציה, שכן כך פרעה רוצה לשכנע את משה להסכים להצעת הפשרה שלו שבני ישראל לא יתרחקו מחמת הצורך הדחוף להתפלל על הסרת הערוב במקום הזביחה. לכן משה דוחה בנימוס, שלא לומר בג'נטלמניות, את הצעת פרעה שהוא יהיה הראשון לקיים את חלקו בהסכם. משה מעדיף להסיר את המכה במצרים, וכעת פרעה כמובן אינו מקיים את חלקו בהסכם, ואינו משחרר את בני ישראל אפילו לזבוח במקום קרוב. נראה אפוא שהצעת הפשרה הזאת לא בוצעה, אף שלכאורה משה לא הביע התנגדות לגביה.

במכת ברד פרעה מביע נכונות לשחרור מוקדם בלי להציע שום הצעת פשרה. נראה כי הווידיו שבפיו לראשונה מאז תחילת הסיפור¹⁵ גרם לו להסכים לבקשת משה בלי תנאים, וגם גרם לו לחשוב שמאמינים לדבריו (ט, כז-כח):

וַיִּשְׁלַח פְּרָעָה וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם חֲטֹאתֵי הַפְּעַם הַזֶּה הַצַּדִּיק וְאֲנִי וְעַמִּי הַרְשָׁעִים. הֶעֱתִירוּ אֵלַי ה' וְרַב מִהֵיט קָלַת אֱלֹהִים וּבְרַד וְאַשְׁלַחְתֶּם אֶתְכֶם וְלֹא תִסְפְּנוּ לַעֲמֹד.

במכת ארבה מתרחש דבר ייחודי: לראשונה פרעה מביע נכונות לשחרר את בני ישראל עוד לפני בוא המכה, רק מחמת ההתראה עליה, וכבר עסקנו לעיל במפגש הייחודי הזה בין פרעה למשה ולאהרן (י, ח-יא):

וַיּוֹשֶׁב אֶת מֹשֶׁה וְאֶת אַהֲרֹן אֶל פְּרָעָה וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם לְכוּ עִבְדוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם מִי וְמִי הַהֲלֹכִים. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה בְּנַעַרְיִנוּ וּבְזַקְנֵינוּ וְנֶלְךָ בְּבָנֵינוּ וּבְבָנוֹתֵנוּ בְּצֹאנֵנוּ וּבְבָקָרֵנוּ וְנֶלְךָ כִּי חָג ה' לָנוּ. וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יְהִי כֵן ה' עִמָּכֶם כְּאֲשֶׁר אֲשַׁלַּח אֶתְכֶם וְאֶת טַפְּכֶם רְאוּ כִּי רָעָה נִגְדַּת פְּנִיכֶם. לֹא כֵן לָכוּ נָא הַגְּבֵרִים וְעִבְדוּ אֶת ה' כִּי אֵתָּה אַתֶּם מְבַקְשִׁים וַיִּגְרַשׁ אֹתָם מֵאֶת פְּנֵי פְרָעָה.

לאחר הסבב הקודם שבמכת ערוב שבו הצעות הפשרה התמקדו בממד המקום – לאן הולכים, כאן פרעה מציע פשרה בנושא זהות ההולכים. הוא מציע שרק הגברים ילכו לעבוד את ה'. הצעה זו נראית הגיונית, שהרי אם בני ישראל רק רוצים לעבוד את ה', מדוע לקחת את כולם? ישאירו את הנשים והילדים כבני ערובה, ובכך יאשרו שכל רצונם הוא רק לעבוד את ה' ולשוב, ולא לברוח.

¹⁵ על הווידיו ראה אמו"ר (לעיל הערה 1), עמ' 300-301 וכן ר"א בק, "כי בפעם הזאת" – עיון מחודש בארבע מכות מצרים האחרונות", מגדים מג (אלול תשס"ה), עמ' 12.

משה אינו מסכים להצעה הזאת, ומדגיש בצורה קצת מתגרה שכולם צריכים ללכת, כולל הצאן והבקר. אין פלא שפרעה נעלב מההתייחסות המזלזלת של משה להצעת הפשרה שלו ולנכונות שהוא מביע ללכת לקראת משה, ולכן מגרש אותם מאת פניו.

ובאמת כשמכת ארבה מגיעה, פרעה לראשונה כלל אינו מביע נכונות לשחרר את בני ישראל, והוא רק מתוודה ומבקש על הסרת המכה (י, טז-יז):

וַיִּמְהַר פְּרָעָה לְקָרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר חֲטֵאתִי לַיהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְלָכֶם. וְעַתָּה שָׂא נָא חֲטֵאתִי אֲךָ הַפֶּעַם וְהִעֲתִירוּ לַיהוָה אֱלֹהֵיכֶם וַיִּסַּר מֵעָלַי רַק אֶת הַמָּוֶת הַזֶּה.

נראה לי שלא סתם פרעה אינו אומר שישלח את העם. הוא הרי כבר הביע נכונות לפני בוא המכה לשלח את העם עם הצעת פשרה. משה הוא הסרבן כאן, כזה שאינו מוכן להצעות פשרה, והכדור אצלו, כך שאין טעם שוב לחזור על הסכמתו להתפשר ולשלוח את הגברים.

כפי הנראה היה צורך בעוד מכה כדי שפרעה ילך עוד צעד לקראת משה, לאחר מכת חושך (י, כד):

וַיִּקְרָא פְּרָעָה אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר לְכוּ עִבְדוּ אֶת ה' רַק צֹאנְכֶם וּבְקִרְכֶם יֵצֵג גַּם טַפְּכֶם יִלְךְ עִמָּכֶם.

כאן פרעה כבר מוותר באופן מפורש על התנאי שהעמיד לפני מכת ארבה ומסכים להליכת הטף. את בקשתו לבני ערובה הוא מוכן לצמצם לצאן ולבקר, כשהכול יודעים שעבדים עשויים לוותר על צאנם ועל בקרם למען חירותם. הסכמתו לשלח את כל בני ישראל כולל הטף היא באמת הצעד האחרון שהוא יכול לצעוד לקראת משה. יותר הוא אינו יכול להתפשר. לכן כאמור הוא אינו מעמיד את ההצעה הזאת למשא ומתן. זוהי הצעת הפשרה האחרונה מבחינתו, הערובה הקטנה ביותר שהוא יכול לקבל.

אולם משה מסרב להצעת הפשרה הזאת ומגיב שוב בצורה מתגרה (י, כה-כו):

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה גַּם אַתָּה תִּתֵּן בְּיָדֵנוּ זְבָחִים וְעֹלוֹת וְעֲשִׂינוּ לַיהוָה אֱלֹהֵינוּ. וְגַם מִקְנֵנוּ יִלְךְ עִמָּנוּ לֹא תִשָּׂא רַפְסָה כִּי מִמֶּנּוּ נִקַּח לְעֶבֶד אֶת ה' אֱלֹהֵינוּ וְאַנְחֵנוּ לֹא נִדְעֵה מִה נִעֲבֹד אֶת ה' עַד בֹּאֵנוּ שָׁמָּה.

דברי משה נראים לא מסתברים. ייתכן שבאמת הם לא ידעו כמה צאן ובקר הם צריכים לזבוח עד בואם שמה. אבל האם הגיוני הוא שיזבחו את כל הצאן והבקר? הרי זה דבר שאינו מסתבר כלל שאל כלשהו יבקש ממאמיניו לזבוח את כל מקניהם. גם הביטוי "לא תשא רפסה" נראה קיצוני. פרעה מתרשם שמשה אינו מנהל משא ומתן בתום לב, וכמו שמתבטא

ר"י אברבנאל: "בחשבו שמשה בדאי הוא". אם משה דחה את כל הצעות הפשרה שלו עד כדי כך שאפילו את ההצעה מרחיקת הלכת הזאת הוא דוחה בקש, כנראה אין לו עניין בהגעה לפשרה, והוא באמת מתכנן לברוח.

זוהי הסיבה שפרעה כועס כל כך על תגובת משה הזאת ובעצם מפוצץ את המשא והמתן:

וַיֹּאמֶר לוֹ פְּרַעֲהוּ לֶךְ מֵעַל הַשָּׁמַר לֶךְ אֶל תַּסֹּף רְאוֹת פָּנַי כִּי בָיִים רְאִיתְךָ פָּנַי תָּמוֹת.

הגענו למבוי סתום, ואין יותר על מה לדון.

המבוי הסתום הזה הוא שיביא בסופו של דבר לקריסת כל ההתנגדויות של פרעה וכל הצעות הפשרה שלו לאחר מכת בכורות, כשהוא יגיד (יב, לא-לב):

קוֹמוּ צְאוּ מִתּוֹךְ עַמִּי גַם אַתֶּם גַּם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלִכוּ עִבְדוּ אֶת ה' כְּדַבַּרְכֶם. גַּם צֹאנְכֶם גַּם בְּקִרְכֶם קָחוּ כְּאֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם וְלִכוּ.

ניתן אפוא לסכם שהמוטיב של הסכמת פרעה לשלח את ישראל אינו אחיד. יש שהוא בא כהסכמה שלמה, יש שמוצעת הצעת פשרה, ויש שפרעה מתוודה ומבקש על הסרת המכה בלי להזכיר נכונות לשחרר את בני ישראל. השוואת הדברים מצביעה על דינמיקה מרתקת של ניסיונות חמקמקים של פרעה לייצר אמינות ולהגיע לפשרה.

ג.4. תפילת משה להסרת המכה

במכות שבהן יש תלונה על המכה, מצאנו תיאור של תפילת משה להסרת המכה והיענות ה' לתפילתו. אולם הלשון של התפילה משתנה ממכה למכה.

במכת צפרדע (ח, ח-ט):

וַיֵּצֵא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן מֵעַם פְּרַעֲהוּ וַיִּצְעַק מֹשֶׁה אֶל ה' עַל דְּבַר הַצִּפְרָדְעִים אֲשֶׁר שָׁם לְפָרְעָה. וַיַּעַשׂ ה' כְּדַבַּר מֹשֶׁה וַיָּמְתוּ הַצִּפְרָדְעִים מִן הַבָּתִּים מִן הַחֲצֵרוֹת וּמִן הַשָּׂדֶת.

בערוב (ח, כו-כז):

וַיֵּצֵא מֹשֶׁה מֵעַם פְּרַעֲהוּ וַיַּעֲתֵר אֶל ה'. וַיַּעַשׂ ה' כְּדַבַּר מֹשֶׁה וַיִּסַּר הָעֲרָב מִפְּרַעֲהוּ מֵעַבְדָּיו וּמֵעַמּוֹ לֹא נִשְׁאָר אֶחָד.

בברד (ט, לג):

וַיֵּצֵא מֹשֶׁה מֵעַם פְּרַעַה אֶת הָעִיר וַיִּפְרֹשׂ כַּפְּיוֹ אֶל ה' וַיַּחְדְּלוּ הַקְּלֹט וַהֲבָרָד וּמָטָר לֹא נָתַף אַרְצָה.

בארבה (י, יח-יט):

וַיֵּצֵא מֵעַם פְּרַעַה וַיַּעֲתֵר אֶל ה'. וַיִּהְפֹּךְ ה' רוּחַ יָם חֲזָק מְאֹד וַיִּשָּׂא אֶת הָאֲרָבָה וַיִּתְקַעְהוּ: יָמָה סוּף לֹא נִשָּׂאֵר אַרְבָּה אֶחָד בְּכָל גְּבוּל מִצְרָיִם.

בחושך, כאמור, המכה הוסרה מעצמה ולא היה צורך בתפילה של משה.

נראה שהביטוי "וַיַּעֲתֵר" במכת צפרדע הוא חריג, ואב"ע (הארוך ח, ח) ביאר שמשה חשש שתפילתו לא תיענה מחמת העובדה שעל דעת עצמו אמר לפרעה שיתפאר עליו, ונתן לפרעה לקבוע את מועד הסרת המכה. לכן היה צריך משה לצעוק אל ה', כדי להתאמץ להיענות, אף שלא קיבל רשות מראש למה שהבטיח לפרעה בשם ה'.

את פרישת הידיים של משה במכת ברד, למרות בקשתו של פרעה בלשון עתירה (ט, כח): "הֲעִתִּירוּ אֶל ה'", ניתן להסביר לאור העובדה שבמכת ברד המזיקים ירדו מהשמים, וממילא פרישת כפיים מבטאת את עצירתם של אותם מזיקים שלא יוסיפו לרדת, מעין דברי רש"י (ט, לג) שברגע שמשה פרש את כפיו לא ניתך ברד ארצה: "אף אותן שהיו באויר לא הגיעו לארץ".

5.ג. תגובת פרעה להסרת המכה

נושא זה הוא אולי המפורסם ביותר מבין כל ההשוואות שערכנו.

לשם השלמת העניין נסקור בקצרה את ביטויי חיזוק הלב או הכבדתו.

מכת דם (ז, כב-כג):

וַיַּעֲשֵׂוּ כֵן חֲרָטְמֵי מִצְרָיִם בְּלִטְיָהֶם וַיַּחֲזִקוּ לֵב פְּרַעַה וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהִים כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה'. וַיִּפֹּן פְּרַעַה וַיָּבֵא אֶל בֵּיתוֹ וְלֹא שָׁת לְבוֹ גַם לְזֹאת.

במכת צפרדע (ח, יא):

וַיֵּרָא פְּרַעַה כִּי הִיְתָה הַרְוָחָה וַהֲכַבֵּד אֶת לְבוֹ וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהִים כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה'.

במכת כינים (ח, טו):

וַיֹּאמְרוּ הַחֲרָטְמִים אֶל פְּרַעַה אֶצְבַּע אֱלֹהִים הוּא וַיַּחֲזִק לֵב פְּרַעַה וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהִים כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה'.

בערוב (ח, כח):

וַיִּכְבַּד פְּרַעֲהוּ אֶת לְבוֹ גַם בַּפְּעַם הַזֹּאת וְלֹא שָׁלַח אֶת הָעָם.

בדבר (ט, ז):

וַיִּשְׁלַח פְּרַעֲהוּ וְהִנֵּה לֹא מֵת מִמִּקְנֵה יִשְׂרָאֵל עַד אֶחָד וַיִּכְבַּד לֵב פְּרַעֲהוּ וְלֹא שָׁלַח אֶת

הָעָם.

בשחין (ט, יב):

וַיַּחֲזֵק ה' אֶת לֵב פְּרַעֲהוּ וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה.

בברד (ט, לד-לה):

וַיֵּרָא פְּרַעֲהוּ כִּי חִדַּל הַמָּטָר וְהַבְּרָד וְהַקֵּלֶת וַיִּסֹּף לַחֲטָא וַיִּכְבַּד לְבוֹ הוּא וְעַבְדָּיו. וַיַּחֲזֵק לֵב

פְּרַעֲהוּ וְלֹא שָׁלַח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' בְּיַד מֹשֶׁה.

בארבה (י, כא):

וַיַּחֲזֵק ה' אֶת לֵב פְּרַעֲהוּ וְלֹא שָׁלַח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.

ובחושך (י, כז):

וַיַּחֲזֵק ה' אֶת לֵב פְּרַעֲהוּ וְלֹא אָבָה לְשַׁלְּחָם.

וכבר הצביעו רבים על כך שרק ממכת שחין והלאה נאמר שה' הוא שחזק את לב פרעה או

הכבידו.

נביא את הדברים ממדרש תנחומא, וארא ג:

ויחזק לב פרעה בחמש מכות הראשונות אין כתיב בהן אלא ויחזק לב פרעה כיון

שבאו חמש מכות ולא שלח, אמר הקב"ה מכאן ואילך אם רצה לשלוח איני מקבל

שכך כתיב בחמש מכות האחרונות ויחזק ה' את לב פרעה...¹⁶

ד. סיכום

ראינו שבמכות מצרים יש מוטיבים חוזרים, אולם הם אינם חוזרים תמיד ובאותה לשון בכל

המכות. השוואה בין המכות, בדיקה איזה מוטיב קיים בכל מכה ואיזה נעדר, באיזו לשון

מדויקת נאמר המוטיב וכו' חושפת את האופי הייחודי של כל מכה ואת הדינמיקה שנוצרת

במהלך המכות.

השוואה כזאת בשעת הוראת הסיפור מאפשרת לתלמידים לשים לב בעצמם להבדלים

ומאתגרת אותם למצוא לכך הסברים. לאחר מכן ניתן לקרוא את דברי הפרשנים ולהראות

לתלמידים שגם הפרשנים השתמשו כל העת בכלי השוואה ועל פיו פירשו את הסיפור.

¹⁶ הרחבה על כך ודיון בשאלת חריגותה של מכת ברד שבה נאמר כמו במכות הראשונות "ויחזק לב פרעה" ולא שה' חזק את ליבו, ראה אמו"ר (לעיל 1), עמ' 302-305; ר"א בק (לעיל הערה 15), עמ' 22-24.